
ЛЕЩЕНКО Г.А.,
кандидат педагогічних наук,
доцент, кафедра фізичної та
психофізіологічної
підготовки, Кіровоградська
льотна академія
Національного авіаційного
університету,
м. Кіровоград, Україна

РОЗВИТОК НАВИЧОК САМОКОНТРОЛЮ МАЙБУТНІХ АВІАЦІЙНИХ ФАХІВЦІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ В ЛЬОТНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті розглядаються актуальні питання професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців. Досліджується процес розвитку навичок самоконтролю курсантів під час навчання у льотному навчальному закладі. Описано та розкрито алгоритм реалізації функцій самоконтролю у навчально-професійній діяльності майбутніх авіаційних фахівців, а саме: діагностична функція, навчальна функція, розвивальна функція, регульовальна функція, виховна функція, стимулювальна функція, функція організації навчального процесу і управління ним. Встановлено, що разом із використанням певних прийомів формування самоконтролю, розвиток цієї навички потребує проведення спеціальних вправ, структурно відмінних від звичайних поширених вправ.

Ключові слова: самоконтроль, майбутні авіаційні фахівці, професійна надійність, професійна підготовка, дидактичні методи, взаємоконтроль, функції самоконтролю, рефлексія.

В статье рассматриваются актуальные вопросы профессиональной подготовки будущих авиационных специалистов. Исследуется процесс развития навыков самоконтроля курсантов во время обучения в летном учебном заведении. Описаны и раскрыты алгоритм реализации функций

© ЛЕЩЕНКО Г.А., 2016

самоконтроля в учебно-профессиональной деятельности будущих авиационных специалистов, а именно: диагностическая функция, обучающая функция, развивающая функция, регулирующая функция, воспитательная функция, стимулирующая функция, функция организации учебного процесса и управления им. Установлено, что вместе с использованием определенных приемов формирования самоконтроля, развитие этого навыка требует проведения специальных упражнений, структурно отличающихся от обычных распространенных упражнений.

Ключевые слова: самоконтроль, будущие авиационные специалисты, профессиональная надежность, профессиональная подготовка, дидактические методы, взаимоконтроль, функции самоконтроля, рефлексия.

The article studies the topical questions of the professional training of future aviation specialists. The process of the development of self-control skills of students when studying in the aviation establishment is investigated. According to the subject of investigation, there has been proposed the author's definition of the notion 'self-control' as the ability of the future aviation specialists to reflex consciously, to control the process to organize one's own educational activity on the basis of the usage of the accumulated knowledge, skills and abilities and the formation of the personal and professional values. The conditions needed for the successful function and development of the system of the training of self-control are defined. There has been described and disclosed the algorithm of realization of the functions of self-control during the educational activity of the future aviation specialists, namely: diagnostic, educational, developing, regulating, educational, stimulating functions, the function to organize the studying process and its management. It has been defined that when additionally to use the definite methods of the self-control formation its development needs the conduction of the special exercises, which structurally differ from the usual widespread exercises. The didactic methods of studying used in the process of the training of future aviation specialists and which are intended for the development of the skills and abilities of self-control are described. In conclusion, the success of the development of self-control in the educational activity depends on the complex of the educational and methodical supply of the process to form the students' professional reliability.

Key words: self-control, future aviation specialists, professional reliability, didactic methods, mutual control, functions of self-control, reflection.

Постановка проблеми. Здатність особистості до самоконтролю є одним із показників розвиненості її волі, що вможливує подолання труднощів під час досягнення поставленої мети. У ході самоконтролю людина виконує розумові й практичні дії з самооцінки, корегування та вдосконалення реалізованої нею роботи, опановує вміння й навички. Саме тому розвиток самоконтролю у процесі професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців є необхідною педагогічною умовою формування їхньої професійної надійності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології самоконтроль інтерпретують як один із виявів свідомої регуляції людиною власної поведінки й діяльності. У роботах О. О. Смирнкової обґрунтовано думку про те, що самоконтроль – основа довірливої поведінки [6]. П. Я. Гальперин характеризує самоконтроль як акт процесу уваги [1]. На думку В. В. Давидова, самоконтроль – навчальна дія [2].

Самоконтроль, на думку Г. С. Нікіфорова, слугує одним із фундаментальних механізмів надійності людини, що спрямований на своєчасне запобігання помилкам або на їх виявлення в процесі виконання людиною будь-якого виду діяльності. Функціональне призначення самоконтролю вичерпується актом перевірки, у ньому немає функцій планування й кори-

гування діяльності, це «одна з ланок замкнутого контуру самоврядування або саморегуляції, функціональним призначенням якого є з'ясування ступеня неузгодженості між еталоном і контрольованим складником» [4, с. 33]. На противагу такому підходу, Б. Ф. Ломов називав самоконтроль частиною контролю як обов'язкової ланки управління й регулювання [3].

Аналіз наукової літератури засвідчив відсутність загальноприйнятого підходу до розуміння сутності та механізмів формування самоконтролю, залишаються відкритими питання його розвитку у майбутніх авіаційних фахівців в процесі навчання у льотному навчальному закладі.

Мета статті. Метою статті є дослідження процесу розвитку самоконтролю у майбутніх авіаційних фахівців в процесі навчання у льотному навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Розвиток навичок самоконтролю є важливою складовою професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців. Узагальнення наукових поглядів дає підстави відповідно до предмета нашого дослідження схарактеризувати поняття «самоконтроль» як здатність майбутніх авіаційних фахівців свідомо рефлексувати, контролювати процес організації власної навчально-професійної діяльності на основі застосування накопичених знань, умінь, навичок, сформованості осо-

бистісно-професійних якостей. Уміння самоконтролю виражені в здатності критично аналізувати, об'єктивно оцінювати хід і результати навчально-професійної діяльності та причини відхилень, зіставляти наявний рівень досягнень з еталонним.

Для успішного функціонування й розвитку системи навчання самоконтролю дослідники пропонують зважати на необхідність певних умов, що позначаються на внутрішніх характеристиках власне системи [5]. Перша умова – вихід на позицію рефлексії – обумовлена тим фактом, що в основі самоконтролю людини покладено рефлексивні процеси: рефлексивний аналіз власної свідомості й діяльності суб'єктом для з'ясування причин успіху або невдачі виконаної дії; аналіз можливих роздумів із позиції інших суб'єктів, для формулювання власного правильного умовиводу.

Рефлексивна позиція як фундамент для навчання самоконтролю, формуючи цілісне уявлення та знання про цілі, зміст, форми, методи й засоби своєї діяльності, а також уможливаючи критичне ставлення до себе і своєї діяльності в минулому, сьогоденні та майбутньому, робить майбутнього авіаційного фахівця суб'єктом своєї активності, забезпечуючи розвиток його особистості.

Друга умова – спільна діяльність курсантів із контролю їхньої навчальної праці – обґрунтована тим, що освіта, навчання й розвиток особистості курсантів є результатом колективно виконуваних дій. Приховані потенціали індивіда виявляються в умовах взаємодії, під час виконання спільних групових дій. Виходячи з того, що відносини взаємодії та взаємозалежності стимулюють розвиток самооцінювання й саморегуляції, актуалізують у майбутніх авіаційних фахівців по-

требу правильно зрозуміти вимоги до себе, оточення та конкретної ситуації, дозволяють об'єктивно оцінити власні можливості й результати своєї діяльності; логіка освоєння особистістю соціального досвіду потребує використання таких форм взаємодії між учасниками освітнього процесу, за яких навчання курсантів самоконтролю навчальної діяльності проходить за схемою: зовнішній контроль – взаємоконтроль – самоконтроль. Отже, викладач льотного ВНЗ на навчальних заняттях забезпечує зовнішній контроль, поступово передаючи свої повноваження щодо контролю майбутнім авіаційним фахівцям, організовує можливість використання взаємоконтролю і, поступово підвищуючи відповідальність за результат діяльності, переходить до самооцінювання фахових завдань, тобто до самоконтролю як процесу виконання фахових завдань так і його результату.

Третя умова – цілеспрямоване формування курсантських груп у позааудиторній роботі з огляду на індивідуальні психолого-педагогічні особливості, до яких належить рівень вихідних знань і вмінь, показник рухливості-інертності нервової системи тощо.

У руслі індивідуальних особливостей основних властивостей нервової системи курсантів потрібно зазначити, що до однієї групи за показником рухливості-інертності нервової системи потрапляли курсанти рухливі й урівноважені або врівноважені та інертні. Це дало змогу викладачеві обрати певний темп ведення навчальних занять, посилити активність курсантів. При цьому в одній групі викладач розводив рухливих та інертних осіб у їхніх крайніх виявах, оскільки в навчальному процесі вони нерідко провокують антипатію один до одного,

що негативно впливає на розвиток самоконтролю.

Щоб уникнути різкого зниження рівня самооцінки, стану загального дискомфорту, порушення балансу внутрішньо-групових відносин, групи формувалися з огляду на рівень вихідних знань і вмінь. Досвід переконує, що недотримання однорідності груп за рівнем знань і вмінь може призвести до того, що окремі курсанти починають відчувати свою «неспроможність», стан загального дискомфорту, різко знижується рівень їхньої самооцінки. Усе це порушує баланс внутрішньо-групових відносин, що завдає шкоди результативності діяльності та негативно позначається на розвитку самоконтролю в процесі навчальної діяльності у ВНЗ.

Виокремлені умови не суперечать одна одній, а перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодії, є необхідними для ефективного функціонування й поетапного розвитку системи навчання самоконтролю навчально-професійної діяльності майбутніх авіаційних фахівців як органічного компонента їхнього професійного становлення та професійної надійності.

Метою формування вміння самоконтролю курсантів є підвищення їхньої навчальної активності, успішності навчання, розвиток професійно важливих якостей. Досягнення цієї мети відбувається завдяки реалізації в навчальному процесі функцій самоконтролю. Ю. Г. Холод виокремлює низку функцій самоконтролю, що описані нижче [7, с. 81-83].

Діагностична функція полягає: а) у самостійному контролі й оцінюванні курсантами процесу та результату власної навчальної діяльності; б) в об'єктивному визначенні готовності курсантів до оволодіння новими знаннями; в) в інформаційному під-

кріпленні процесів планування, організації, провадження навчальної діяльності, застосуванні різних методів, форм і засобів навчання. Для реалізації цієї функції в процесі навчання майбутніх авіаційних фахівців використовувалися, зокрема, контрольні та письмові роботи, правильність виконання яких пропонувалося оцінити курсантам самостійно за наданим еталоном. Так, при вивченні дисципліни «Основи автономного існування та виживання» курсантам пропонувалася контрольна робота з теми «Кліматично-географічна характеристика України в умовах автономного існування» (змістовий модуль 1 «Організація виживання в різних кліматично-географічних умовах», тема 2 «Кліматично-географічна характеристика України в умовах автономного існування»). Курсантам необхідно було визначити географічне положення України (розміри території, рельєф, клімат), надати особливості автономного існування в гірській місцевості, лісах, приморських районах тощо. Аналізуючи власну відповідь, оцінюючи її відповідно до еталонної, майбутні фахівці здійснювали діяльність з самоконтролю результатів своєї навчальної діяльності, реалізуючи, таким чином, діагностичну функцію.

Навчальна функція самоконтролю полягає в осмисленні, поглибленні й міцному засвоєнні знань, умінь і навичок, переробленні та аналізі опрацьованого матеріалу. Самоаналіз результатів власної навчальної діяльності на кожному занятті та по закінченню сесійного періоду (за результатами складання сесії) дозволив майбутнім авіаційним фахівцям підвищити рівень самоконтролю. Ця функція сприяє не тільки констатації навчальних досягнень, але й корекції навчального процесу. Самоконтроль і самооціню-

вання змушують курсантів докладно знати оцінюваний матеріал, сприяють формуванню їхніх вмінь займатися самоосвітою.

Розвивальна функція самоконтролю передбачає аналіз не тільки змісту оцінюваного матеріалу, але й власного рівня його засвоєння, якості володіння способами навчання. При цьому самоконтроль позитивно впливає на процеси мислення, пам'яті, сприйняття, відтворення. За сутністю такий процес можна зарахувати до саморозвитку. Порівняння успішності навчальної діяльності кожним із майбутніх авіаційних фахівців дозволили їм побачити результати власного професійного розвитку щодо формування професійної надійності та визначити роль самоконтролю в цьому процесі.

Регульовальна функція самоконтролю вможливає свідомий розподіл уваги, зусилля в навчанні, побудову ієрархії навчальних мотивів, аналіз власного психічного стану залежно від самоперевірок навчальної діяльності. Відсутність регульовальної функції самоконтролю призводить до його незавершеності, зниженню ефективності і точності самооцінки курсантів. У процесі навчальних занять та за результатами сесії курсантам пропонувалося визначити власні недоліки в поточному процесі професійної підготовки і, головне, запропонувати шляхи їх усунення, внести корективи у процес свого професійного становлення. Таким чином, включення до самоконтролю регульовальної функції мало посутнє значення не тільки для процесу і результату навчальної діяльності майбутніх авіаційних фахівців, але й для її планування.

Виховна функція пов'язана з розвитком у курсантів мотивів навчально-професійної діяльності та професійно важливих якостей. Її реалізація вмоти-

вовує процес самовиховання та самодосконалення майбутніх авіаційних фахівців.

Стимульовальна функція самоконтролю реалізувалася через вплив на вольову сферу, мотиви діяльності курсантів за допомогою переживання успіху чи невдачі, намірів і домагань, вчинків та стосунків. Названа функція сприяла опануванню курсантами навчального матеріалу, розумінню глибини його засвоєння.

Функція організації навчального процесу й управління ним дозволила оптимізувати освітній процес, його зміст, структуру, логіку побудови. Аналізована функція перетворює курсанта в суб'єкта управління, дійову одиницю освітнього процесу поряд із викладачем ВНЗ. Наприклад, з метою реалізації даної функції на заняттях з «Фізичного виховання» курсантам пропонувалося виступати в якості викладача і провести комплекс загально-розвивальних вправ, підготовчу частину заняття, рухливу гру тощо. Такий педагогічний прийом сприяв осмисленню і усвідомленню майбутніми авіаційними фахівцями себе як дієвої особи, суб'єкта власного професійного становлення.

Для високої якості самоконтролю в процесі дослідницько-експериментальної роботи було важливо організувати підготовку курсантів до його реалізації. Ця підготовка передбачає оволодіння теоретичним і практичним матеріалом, що стосується майбутньої роботи, аналіз такої роботи для виявлення сенсорних ознак, що слугують сигналами для самоконтролю; опанування прийомів безпосереднього й опосередкованого контролю; оволодіння способами розв'язання інтелектуальних завдань; організацію вправ з курсантами із засвоєння названих ознак і прийомів.

Отже, разом із використанням певних прийомів формування самоконтролю, розвиток цієї навички потребував проведення спеціальних вправ, структурно відмінних від звичайних поширених вправ.

Як один із прийомів розвитку самоконтролю, майбутнім авіаційним фахівцям були запропоновані фронтальні та індивідуальні взаємоперевірки (взаємоконтроль), що являють собою проміжну ланку між контролем викладача й самоконтролем курсанта. Їх використання має низку переваг у навчанні самоконтролю: положення контролерів зобов'язувало курсантів краще готуватися до занять, щоб мати змогу назвати товаришеві допущені помилки і шляхи їх усунення; колективний аналіз зразка допомагав більш повно виявити їхні сигнальні ознаки й поглиблено їх засвоїти; характеризуючи різні способи порівняння зі зразком виконаної роботи, курсанти відбирали найбільш доцільні за певних умов, завдяки цьому досягалась високої точності порівняння. Колективний аналіз уможлилював більш повне виявлення допущених помилок, з'ясування їхніх причин. У процесі колективного пошуку знаходились найбільш доцільні способи коригування помилок і вдосконалення виконуваної роботи. Завдяки використанню колективних форм контролю курсанти порівняно швидше й ефективніше оволодівали усіма ланками індивідуального контролю.

У ході роботи було організоване навчання курсантів прийомам активізації рефлексивної діяльності, спрямованої на запобігання помилкам і на їх виправлення. Запропоновано вправи, під час виконання яких майбутні авіаційні фахівці не просто реалізували завдання, а так чи інакше контролювали себе:

- викладач пропонував розв'язати завдання, але воно було неправильним; курсанти мали виявити помилку. Наприклад, на занятті з «Пожежної безпеки» (змістовий модуль 1 «Системи попередження пожеж та протипожежного захисту», тема 8 «Вогнегасні речовини і технічні засоби протипожежного захисту») викладач пропонував курсантам здійснити розрахунок засобів (технічні засоби, людські ресурси, кількість води, спецтехніки), необхідних для гасіння одноповерхового приміщення площею 100 кв. м, де зберігалися паливно-мастильні матеріали. Майбутні фахівці з аварійного обслуговування та безпеки на авіаційному транспорті мали вказати, що бензин та паливно-мастильні матеріали не можна гасити водою;
- викладач формулював неповне розв'язання, а курсантам потрібно було його завершити. Наприклад, на занятті з «Автономного існування та виживання» при вивченні теми «Базові принципи виживання в конкретних умовах» (змістовий модуль 1 «Організація виживання в різних кліматично-географічних умовах») майбутнім авіаційним фахівцям пропонувалося з переліку 10 речей, що віділили під час авіаційної пригоди, обрати 5 найбільш необхідних для виживання в умовах крайньої півночі і пояснити свій вибір;
- розв'язання завдання містило конструктивні прорахунки, які пропонували знайти курсантам. Наприклад, на занятті з «Основ медицини катастроф» при вивченні теми «Принци-

пи медичного сортування постраждалих» (змістовий модуль 2 «Основи захисту потерпілих при авіаційних подіях») викладач описував авіаційну подію в якій є постраждалі пасажери. В процесі рятувальної операції рятувальники першочергово евакуювали постраждалих, які внаслідок травмування зазнавали сильного болю і голосно кричали, кликали на допомогу. Потім вони почали виносити із зони ураження пасажирів, що знаходилися ближче до аварійних виходів тощо. Курсанти мали визначити, чи були прорахунки у діях рятувальників і якщо були, то які;

- розв'язання завдання з неповними, а потім із надлишковими даними, що мали визначити курсанти. Наприклад, при вивченні теми 8 «Пошукове та аварійно-рятувальне забезпечення польотів на аеродромах ЦА України» (змістовий модуль 4 «Пошукове та аварійно-рятувальне забезпечення польотів ЦА») дисципліни «Організація і технологія проведення пошу-

ково-рятувальних робіт» перед курсантами ставилося завдання скласти план організації і проведення аварійно-рятувальних робіт в аеропорті та евакуації повітряного судна з місця авіаційної пригоди. Необхідні заходи і засоби майбутні фахівці з аварійного обслуговування та безпеки на авіаційному транспорті мали визначити самостійно і обґрунтувати їх доцільність.

Такі завдання з формування навичок самоконтролю підвищували відповідальність курсантів під час виконання завдань, привчали їх працювати без помилок, сприяли оперативному виправленню помилок у ході їх виявлення.

Висновки. Отже, описані вище дидактичні методи навчання, що використані в професійній підготовці майбутніх авіаційних фахівців, спрямовані на розвиток у них умінь і навичок самоконтролю й доповнюють один одного. Успіх розвитку самоконтролю навчальної діяльності залежить від усього комплексу навчально-методичного забезпечення процесу формування у курсантів професійної надійності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гальперин П. Я. Введение в психологию: учебное пособие для вузов / П. Я. Гальперин. – М. : Книжный дом «Университет», 1999. – 332 с.
2. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : Интор, 1996. – 544 с.
3. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.
4. Никифоров Г. С. Самоконтроль человека / Г. С. Никифоров ; ред.: Ф. И. Шаренкова. – Л. : изд-во ЛГУ, 1989. – 192 с.
5. Попандопуло Ю. В. Система обучения самоконтролю учебной деятельности студентов технического вуза : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Попандопуло Юлия Викторовна ; Московский государственный агроинженерный ун-т имени В. П. Горячкина. – М., 2011. – 265 с.

6. Смирнова Е. О. Развитие воли и произвольности в раннем и дошкольном возрастах / Е. О. Смирнова. – М. : Ин-т практической психологии, 1998. – 256 с.
7. Холод Ю. Г. Педагогическая система формирования у курсантов умений самоконтроля учебной деятельности (на примере изучения технических дисциплин) : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / Холод Юрий Григорьевич ; Саратовский государственный университет имени Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 2000. – 302 с.

TRANSLITERATION OF RESOURCES:

1. Hal'peryn P. Ja. Vvedenie v psicholohiju: učebnoe posobyje dlja vuzov / P. Ja. Hal'peryn. – M. : Knyžnyj dom «Unjversytet», 1999. – 332 s.
2. Davydov V. V. Teorija razvyvajuščego obučenyja / V. V. Davydov. – M. : Yntor, 1996. – 544 s.
3. Lomov B. F. Metodolohičeskye y teoretyčeskye problemy psicholohyy / B. F. Lomov. – M. : Nauka, 1984. – 444 s.
4. Nykyforov H. S. Samokontrol' čeloveka / H. S. Nykyforov ; red.: F. Y. Šarenkova. – L. : yzd-vo LNU, 1989. – 192 s.
5. Popandopulo Ju. V. Sistema obučenyja samokontrolju učebnoj dejatel'nosti studentov texnyčeskoho vuza : dyss. ... kand. ped. nauk : spec. 13.00.08 «Teorija y metodyka professyonal'noho obrazovanyja» / Popandopulo Jul'ija Vyktorovna ; Moskovskij gosudarstvennyj ahroynženernyj un-t imeny V. P. Horjačkyna. – M., 2011. – 265 s.
6. Smyrnova E. O. Razvytye voly y proyzvol'nosti v rannem y doškol'nom vozrastax / E. O. Smyrnova. – M. : Yn-t praktyčeskoj psicholohyy, 1998. – 256 s.
7. Xolod Ju. H. Pedahohičeskaja systema formyrovanyja u kursantov umenyj samokontrolja učebnoj dejatel'nosti (na prytere yzučenyja texnyčeskyx dyscyplin) : dyss. ... kand. ped. nauk : spec. 13.00.01 «Obščaja pedahohyka» / Xolod Juryj Hryhor'evyč ; Saratovskij gosudarstvennyj unjversytet imeny N. H. Černyševskoho. – Saratov, 2000. – 302 s.